

Marie MACKOVÁ

Voršilky v Čechách a jejich pojetí veřejné prospěšnosti

Veřejná prospěšnost ve smyslu osvícenských ideálů byla základním kritériem, které bylo uplatňováno při josefínské restrikci řeholních řádů v Čechách. Jenom dva ženské řády obstály v Čechách před tímto výběrem bez výjimky – alžbětinky a voršilky. Soudě podle dalších ustanovení, byly alžbětinky pro státní administrativu ještě přijatelnější než voršilky. Oba řády nejenom že mohly zůstat ve svých klášterech a zabývat se nadále tím, čemu se věnovaly doposud, ale měly právo do svých zdí přijmout kteroukoliv členku kteréhokoliv zrušeného řeholního domu za předpokladu, že bude ochotná přijmout jejich řeholi a bude schopná plnit alespoň některý z úkolů jejich řádu. Pro každou takovou přestupující řeholnici, která by vstoupila do domu alžbětinek, byl navíc přiznán jednorázový příspěvek 200 zlatých ze státní pokladny. Pro voršilky takový příplatek stanoven nebyl. Jakoby josefínská administrativa více stranila ošetřovatelkám než učitelkám. Nicméně i pro nové členky řádu voršilek byl stanoven roční příspěvek na jejich život vyplácený z prostředků náboženského fondu, který měl zřejmě vyrovnat to, že taková žena už své věno a případné další dary odevzdala svému původnímu řádu. O tom, že voršilky v Čechách mají zůstat ve svých klášterech, mluví výslovně dekret z 8. března 1782, který byl určen pouze českému guberniu. Přesto byl císařským nařízením ke dni 28. září 1784 zrušen voršilský klášter v Praze na Hradčanech.¹ Důvodem tohoto zásahu však byly dluhy ve výši téměř 100.000 zlatých, které vznikly mj. v důsledku velkorysé stavební činnosti a které nebyl klášter schopen splácet.² Jeho členky byly převedeny do novoměstského kláštera ke sv. Voršile a budovy i dluhy převzaty náboženským fondem. Kutnohorských voršilek se josefínské restrikce nedotkly. V konečném důsledku nebyl příliv nových žen do řádu voršilek v Čechách velký. V Praze jsou, kromě konventuálek z Hradčan, zazname-

¹ K problematice josefínské redukce církevních řádů v Čechách například Karel BERÁNEK – Věra BERÁNKOVÁ, *Rušení klášterů v Čechách za Josefa II.*, in: *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, Praha 1994, s. 209-225; Národní archiv Praha, Česká státní účtárna, kart. č. 328.

² Národní archiv Praha, České gubernium, Publ. 1786-1795, sign. 145/2; Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 456, 497.

nány dvě celestinky, z nichž jedna byla schopná se zapojit do výuky, druhá byla až do smrti fortnýřkou. Kromě toho se objevují poznámky o dvou dalších, blíže neurčených řeholnicích, které ovšem mohly přijít i z jiných důvodů, než bylo zrušení jejich původního řádu.³ Vzhledem k tomu, že od 90. let 18. až do druhého desetiletí 19. století neměl řád v Čechách prakticky žádné novicky a ty, které přišly v následujícím období, byly už téměř výhradně z jiného společenského okruhu, lze připustit, že přes veškerou projevenou přízeň byly josefínské zásahy počátkem další etapy v životě voršilských konventů v Čechách.

V této souvislosti je však třeba si uvědomit, že voršilky se do podoby, ve které je v Čechách zastihl konec 18. století, nedostaly vlivem a působením osvícenských teorií. Společenství sv. Voršily, od něhož se existence pozdějšího řádu odvíjela, bylo založeno Angelou Merici v Brescii v první polovině 16. století jako sekulární institut.⁴ Tedy společenství žen, které žijí v civilním světě, pracují, a do jediného společenství je spojuje společný zájem pomáhat potřebným, pěstovat hlubokou vlastní zbožnost a vzdělávat se především v náboženství. Pomoc potřebným byla Angelou a jejími družkami chápána nikoliv pouze přísně ve smyslu péče o tělo, ačkoliv se k principům dobročinnosti sv. Alžběty hlásily také, ale především ve smyslu péče o duši, která podlela trápení světa a nebyla schopna sama najít cestu k Bohu. Tím, že se snažily pěstovat zbožnost uprostřed civilního světa a přinášet jí všem, kdo to potřebovali, mohly například poskytnout společenské zázemí ženám, které ho z nějakého důvodu ztratily a propadaly se stále víc k okraji společnosti. Pro toto společenství Angela sestavila pravidla, která se věnovala nejenom způsobu života, ale zároveň se zabývala i způsobem řízení společenství a jeho další existencí. Tato pravidla, seřazená autorkou do tří věcných oddílů nazvaných Řehole, Rady a Odkazy, jsou považována za první ženskou řeholi sepsanou ženou a zároveň bez vzoru prvního řádu, který v tomto případě scházel.⁵

Angela do svých pravidel vtělila zásadu změny, pokud by se změnily požadavky doby a světa kolem. Tím možná připravila cestu následujícím dějům, i když sama si podobný vývoj rozhodně nepředstavovala. Po její smrti došlo ve společenství sv. Voršily k rozkolu, jež se vlastními vnitřními silami prakticky nepodařilo zastavit. Navíc se vše odehrávalo už po ukončení Tridentského koncilu,

³ Národní archiv Praha, Voršilky Praha, kn. č. 37.

⁴ K počátkům voršilek obecně dnes téměř výhradně zahraniční literatura. Z ní např. Anne CONRAD, *Mit Klugheit, Mut und Zuversicht, Angela Merici und die Ursulinen*, Mainz 1994. Druhé vydání Leutersdorf 2003; TÁŽ, *Zwischen Kloster und Welt, Ursulinen und Jesuitinen in der katholischen Reformbewegung des 16. Jahrhunderts*, Mainz 1991; *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, VI, Roma 1980; Brigitte WERR, „*Folgt dem Geist*“, *Angela Merici und die Ursulinen*, Strasbourg 1995. Tam také další literatura k problematice.

⁵ Angela MERICI, *Regula – Rady – Odkazy*, Bratislava 1986. Je asi momentálně nejdostupnější edicí těchto textů. Dále např. novoitalská edice Luciana MARIANI – Elisa TAROLLI (ed.), *S. Angela Merici, Regola, Ricordi, Legati*, Brescia 1975. Druhé, aktualizované vydání téhož od týchž editorek vyšlo pod názvem *Gli scritti. Regola, Ricordi, Testamento*. Brescia 2001. Kromě toho existují edice např. v němčině nebo polštině, v češtině ne. Volnou interpretací v češtině pak např. Paola ANGELI, *Anděla Merici, Charisma ženy v životě církve*, Praha 2007.

který kromě jiného jednoznačně požadoval, aby veškerá ženská náboženská společnost dostala institucionalizovanou podobu řeholních řádů. Do vývoje voršilského společenství rozhodujícím způsobem zasáhl Karel Boromejský v době, kdy byl úřadujícím arcibiskupem v Miláně. Nejenom že dosavadní pravidla společenství, stále ještě vycházející z původních Angeliných textů, přeměnil na regulérní řeholi augustiniánského typu, ale podstatným způsobem v nich zvýraznil jako poslání řádu péči o vzdělání žen. Nejenom vzdělávání se jeho členek, ale šíření vzdělanosti mimo společenství. A v jeho pojetí už nešlo jenom o vzdělávání ve věcech víry, ale i o čtení, počítání i psaní, které mimochodem zakladatelka Angela Merici pravděpodobně vůbec neovládala. A k tomu praktické ruční práce, resp. v pojetí dané doby obecné řemeslné znalosti, specializované práce rukama. Vyba-vené takto koncipovanou řeholí a následně ještě zavázané slavnými sliby, vydaly se voršilky na cestu Evropou jako regulérní ženský řeholní řád, specializovaný na šíření dívčího vzdělávání. Což bylo v souladu především s ideami Karla Boromejského o potridentské obnově katolické víry v co nejširší části společnosti. Voršilkám zůstala k dispozici nepřehlédnutelně velká část – celý ženský svět.

Voršilky až do počátku 20. století neměly žádné centrální vedení a každý jejich klášter podléhal jurisdikci místně příslušného biskupa. Šířit se mohly jako jednotlivá založení z již existujících klášterů, z nichž si také přinesly řeholi, kterou mohly mírně přizpůsobit podmínkám, ve kterých se nově ocitly. Protože především v Paříži a Bordeaux vznikly řehole, které byly velmi životaschopné, šířily se voršilské domy po Evropě především z Francie. Do Čech, resp. přímo do Prahy přišly první voršilky v roce 1655 z belgického Lutychu. O jejich pozvání a prvotní materiální zajištění se postarala Sibilla hraběnka Lamboy a její manžel, který dal k dispozici základní kapitál nového kláštera ve výši 5.000 zlatých. Pražský arcibiskup kardinál Arnošt Vojtěch hrabě Harrach je přijal okamžitě do své jurisdikce a vyzval šlechtu v Čechách, aby své dcerky svěřovala do výchovy právě těmto ženám a pokládala to za obvyklý postup.⁶ Do Prahy přišly voršilky už v té podobě a s takovou řeholí, která z nich činila zcela regulérní ženský řeholní řád, jehož hlavním posláním je zřízovat a provozovat školy pro dívky a pečovat o dívčí vzdělávání nejenom ve smyslu náboženského vzdělávání, ale i nejrůznějších jiných nauk a dovedností. Byly tedy elementem, který měl v kontextu katolické Evropy již velmi tradiční podobu. Ovšem v Čechách se v první době svého působení zřejmě zdály být přece jenom čímsi výjimečným. Nejenom jejich pozvání do Prahy, ale i první nové členky řádu měly přímou spojitost s vojenskými kruhy. Základní kapitál složil jeden z velitelů, kteří do země přišli za třicetileté války, a první nové sestry rovněž pocházely z rodin vojáků. Jako by pro slečny z rodin v zemi usedlé šlechty vstup mezi vzdělané a vzdělávající řeholnice představoval něco, co je potřeba nejprve

⁶ Národní archiv Praha, Voršilky Praha, kn. č. 37.

nechat prověřit časem a okolnostmi, než se do něho zapojí, a to i v případě, že o jejich věrnosti katolické víře nebylo pochyb.⁷

Přítom je třeba připustit, že v probíhajícím procesu obnovy katolicismu v Čechách, který byl už od roku 1627 velmi striktně vymezen v právní rovině, hrály voršilky naprosto zanedbatelnou roli. Možnosti těch úplně prvních byly omezeny jejich jazykovou výbavou. Nejenom že neovládaly češtinu, ale žádná z nich nemluvila ani německy. Francouzsky mluvící učitelky mohly vzdělávat pouze slečny ze šlechtických rodin. Teprve tehdy, když zvládly oba zemské jazyky, mohly otevřít vnější školu, určenou i dalším zájemkyním, přičemž francouzština zůstala nadále ve výukové nabídce na jednom z čelných míst, jako konverzační jazyk. Řád zůstal ve svém působení až do druhého desetiletí 18. století omezen na Prahu. Druhým založením, jehož hybatelkami byly především ženy z rodu Trauttmansdorffů, se stal klášter v Kutné Hoře. Ten naopak mohl vnější školu otevřít velmi záhy po svém zřízení.⁸ Školské aktivity voršilek byly celou druhou polovinu 17. a první polovinu 18. století považovány za sice užitečnou, ale přece jenom poněkud nadstandardní aktivitu, která byla umožněna právě působením tohoto řádu a jako výsledek jeho zájmu a pozemského snažení. Teprve osvícenci stejné aktivity začali považovat za obecně prospěšné. Dokonce za natolik obecně prospěšné, že se mohly stát součástí jejich vlastních záměrů. Původní záměr zakladatelky nebyl v této době téměř patrný, následný záměr Karla Boromejského byl z vnějšku přizpůsoben jiným společenským okolnostem.

Paradoxně ještě větší modifikaci přineslo následné 19. století, především jeho druhá polovina. Veřejnost, včetně té v Čechách, si zvykla na voršilky pohlížet jako na konstantu. Ženský řád, jehož členky jsou vzdělané a ve většině případů sledují aktuální výchovné a vzdělávací trendy, nicméně jsou regulérním řeholním řádem, včetně toho, že musí dodržovat pravidla klauzury. Jakožto řeholnice tvořily alespoň pro část veřejnosti záruku solidnosti, třeba i mravnosti ve světě, který tyto hodnoty stále více ztrácel. Na druhou stranu se začali objevovat protivníci, kteří nikoliv konkrétně proti voršilkám, ale měli stále větší výhrady proti konfesnímu vzdělávání jako takovému. Navíc se z rozhodnutí papeže Pia IX. stala v roce 1861 tehdy už svatá Angela Merici tou, která měla chránit ženské pokolení před omyly a duchovním rozkladem doby.⁹ V době, která uměla a chtěla naplno rozvinout školskou soustavu podporovanou státem i soukromou sférou, se voršilské školské komplexy staly pouhou jednou součástí z mnoha. Jejich původní exkluzivita definitivně zmizela, ale přestalo být aktuální i osvícenské vnímání veřejné prospěšnosti, protože dívčí školství už nebylo soukromou iniciativou úzkého okruhu zainteresova-

⁷ Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archívy*, Praha 1966, s. 132; Pavla BURDOVÁ – Marie ČERMÁKOVÁ, *Voršilský archiv v Praze 1660-1950*, archivní inventář, Praha 1957; Eliška ČÁŇOVÁ, *Činnost řeholních řádů a kongregací v Čechách (1848-1918)*, Praha 1997.

⁸ *Krátký výťah z dějin konventu sv. Voršily v Kutné Hoře od roku 1712*, Kutná Hora 1912.

⁹ A. CONRAD, *Mit Klugheit, Mut und Zuversicht*, s. 120. Moravský zemský archiv Brno, Voršilky Brno, kart. č. 6, inv. č. 11.

ných, ale běžnou součástí této pestré školské soustavy. Voršilky sice svou řeholi ani principy poskytování školských služeb nezměnily, ale pronikavě se změnil svět kolem nich a především jeho přístup k vnímání vzdělání obecně a toho dívčího zvláště.¹⁰ V Čechách začaly postupem doby náležet ke „tradičním a starým“ řádům, které musely čelit stále větší konkurenci novodobých školských kongregací. Ty poskytovaly školské služby na srovnatelné úrovni a se všemi atributy, které příznivci konfesního dívčího vzdělávání hledali, ale jejich členky nebyly vázány klauzurou, takže řadu věcí mohly řešit rychleji a operativněji.

Ačkoliv byly až do první světové války voršilky pokládány za jeden z velmi rozšířených řádů v habsburské monarchii a v Čechách zvláště, přesto šlo o dobu nenápadného a plíživě postupujícího útlumu. Personální přírůstky v již existujících domech byly zcela mizivé. Výraznou posilou se stala migrace zvenčí. Voršilky musely v důsledku nové státní politiky odejít z nově sjednoceného Německa a hledaly svá nová působiště v blízkosti jeho hranic, ale mimo dosah jeho legislativy. Ideálním prostorem se stalo právě území habsburské monarchie. Pro polsky hovořící voršilky především z Vratislavi to bylo území Haliče nebo Bukoviny, pro německojazyčné voršilky jak z Vratislavi, tak především z Berlína se jako nejvhodnější jevíly Čechy, Morava a Slezsko.¹¹ Početní nárůst z poslední čtvrtiny 19. století jak voršilských klášterů, tak jejich členek byl způsoben právě touto migrací. I když se následně poměry v Německu změnily, členky těchto domů už se tam nikdy nevrátily. Je však třeba připustit, že ani tato importovaná kvantitativní změna nezpůsobila změnu ve způsobu vnímání voršilek společností v Čechách, ať už její českou, nebo německou částí. Voršilské školské instituty se stále víc stávaly sice oblíbenou, ale minoritní součástí obecného školského systému. Oceňovaná veřejná prospěšnost byla definitivně minulostí, právo na existenci bylo třeba zdůvodnit vlastní konkurenceschopností. Lze dokonce nalézt i názor, že voršilské školství tu bylo jedním z aktivních prvků germanizace.¹² Byl způsoben pravděpodobně právě onou poslední voršilskou migrační vlnou, která sem přivedla především konventuálky jazykově německé.

Jestliže osvícenství chápalo voršilky jako církevní řád s odpovídajícím podílem na veřejně prospěšném působení, pak je třeba vnímat, že šlo vlastně o do-

¹⁰ Dějiny školství habsburské monarchie 19. století se objevují v dějinách školství. Jedna z novějších reflexí Kateřina BLÁHOVÁ – Václav PETRBOK (edd.), *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*, Plzeň 2004. Tam také pokus o začlenění voršilského školství do kontextu doby: Marie MACKOVÁ, *Školy řádu voršilek v českých zemích ve druhé polovině 19. století*, s. 385-390.

¹¹ Ladislav DUŠEK, *Voršilky v Liberci (1880) 1894-1939*, archivní inventář, Litoměřice 1989; Marie MACKOVÁ, *Působení voršilek v Králíkách v letech 1880-1894*, in: Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Pardubice 2003, s. 161-180; TÁŽ, *Voršilky v Liberci 1895-1918*, in: Fontes Nissae, VI., Liberec 2005, s. 38-95; Anna ROGOZIŇSKA, OSU, *Szkoly Sióstr Urszulanek w Tarnowie w latach 1877-1953*, Lublin 2002; Antonín ROUBIC, *Klášter řádu sv. Voršily Přestavlky u Přerova 1908-1947*, archivní inventář, Olomouc 1963; Bohumila TINZOVÁ, *Dějiny kláštera řádu sv. Voršily ve Frývaldově a jeho dívčích škol 1881-1948*, in: Do nitra Askiburgionu, Zapadlí vlastenci II, Moravský Beroun 2001, s. 65-88.

¹² Mojmir ŠVÁBENSKÝ, *Voršilky Brno 1695-1950*, archivní inventář, Brno 1960.

bě poplatnou reinterpretaci podstatně starších zásad a ustanovení, které měly zcela jiný záměr. Do podoby v 18. století tak oceňované se voršilská řehole dostala už na konci 16. století, které neznalo veřejnou prospěšnost v tomto významu. Voršilky se měly stát platnou a aktivní součástí tehdejšího hnutí vnitřní obnovy evropského katolicismu v tom smyslu, v jakém jej chápaly závěry Tridentina. V Čechách byla jejich pozice v počátcích příliš slabá na to, aby skutečně takový vliv mít mohly. Jejich doba přišla až v okamžiku, kdy původní zadání bylo v souladu se změnami způsobu myšlení vysvětleno poněkud odlišně, nicméně v rámci doby v kladném slova smyslu.¹³ Jestliže je v současné době patrná opětovná snaha po reinterpretaci, není už ve hře ani boromejská myšlenka církevní obnovy, ani osvícenská veřejná prospěšnost, ani ochranná a zbraňující snaha 19. století. Jde o hledání původních principů mericiánské zbožnosti, které se zdají být vypovídající a přínosné pro přelom 20. a 21. století, minimálně v komplikovaném myšlenkovém prostoru Evropy. Pro další světaříly jsou stále neobyčejně aktuální prostě a jednoznačně definované úkoly voršilek, snad dokonce v osvícenském provedení.

Summary:

Ursulines in Bohemia and their Concept of Public Convenience

Ursulines were one of two women regular orders admitted as publicly convenient at the times of the restriction of monasteries in Bohemia during the reign of Josef II. However, their public convenience was not based on the enlightened principles. They were allowed to provide education at the end of the 16th century. Ursulines should follow the decrees of Trent and work on internal restoration of catholicism. These ideas were transformed in the second half of the 18th century and then in the 19th century. In fact, the Ursulines continued to be a religious order that ran girl schools. The slowly changing social conditions perceived this kind of service and accepted it differently during the course of history.

¹³ O voršilkách v Čechách podrobněji Marie MACKOVÁ, *Voršilky v Čechách do roku 1918*, Pardubice 2008.